

Maria Kliś

**FORMY PRZEMOCY STOSOWANEJ
PRZEZ MŁODZIEŻ SZKOLNĄ
WOBEC SWOICH RÓWIEŚNIKÓW.
SPOSOBY ZAPOBIEGANIA**

Coraz częściej stajemy się świadkami przemocy demonstrowanej w różnych sytuacjach i różnych środowiskach. Dowiadujemy się o jej przejawach nie tylko w środowiskach przestępczych, ale także w środowiskach zawodowych, w rodzinie, wśród młodzieży i kolegów szkolnych. Stale też obniża się wiek uczniów stosujących przemoc oraz zaostrzają się jej formy. Zdaniem kanadyjskiego psychologa Donaldsona (1999), wiek XX należy uznać za czas ujawnienia się największej w dziejach ludzkości przemocy z uwagi na międzynarodowe konflikty wojenne, jakie rozegrały się w tym okresie. W drugiej połowie XX wieku nasiliły się również działania terrorystyczne, które niestety podejmowane są nadal w wielu miejscach świata. Zarazem jednak w wielu społeczeństwach świata obserwować możemy silne pragnienie zachowania pokoju. Wydaje się, że pozytywną rolę w budowaniu bezpieczniejszej przyszłości świata odegrać może m.in. sposób kształcenia pedagogów z uwagi na to, że jednym z istotnych przejawów ich działań we współczesnym świecie jest dążenie do wyeliminowania przemocy z terenu szkoły.

Zainteresowanie przemocą demonstrowaną w szkole stało się „gorącym” tematem najpierw w Stanach Zjednoczonych, a potem w innych krajach świata, poczynając od lat 80. XX wieku. Stało się tak za sprawą mediów, które nagłośniły ekstremalne przypadki przemocy ujawnionej na terenie szkół w kilku stanach USA. Nagłośnienie tych zdarzeń spowodowało obniżenie tolerancji społecznej wobec przemocy demonstrowanej w szkole, co znalazło swój wyraz m.in. w polityce legislacyjnej. Pojawiła się wówczas w USA idea „zero tolerancji wobec przemocy w szkole”. W kilka lat po opublikowaniu raportów amerykańskich okazało się, że kraje europejskie borykają się z podobnymi problemami. W tej sytuacji w wielu krajach Europy Zachodniej powstały rządowe i pozarządowe organizacje oraz projekty mające na celu

wyeliminowanie przemocy ze szkół. W efekcie przeprowadzonych badań okazało się, że problem dotyczący sposobów redukcji przejawów przemocy oraz innych form zachowań agresywnych demonstrowanych przez młodzież szkolną jest wspólny dla wielu krajów. Wyłoniono zarazem specyficzne dla poszczególnych krajów sposoby zwalczania przejawów przemocy wśród młodzieży. W Kanadzie np. metodą taką okazało się wypracowanie programów szkolnych uwzględniających różnice kulturowe charakterystyczne dla uczniów wywodzących się z różnych kręgów kulturowych funkcjonujących w tym kraju, w Finlandii zaczęto przywiązywać dużą wagę do udziału rodziców uczniów w zwalczaniu przejawów przemocy w szkole, a w Szkocji nadano duże znaczenie wysokiemu etosowi szkoły, jaki kultywowany jest w tym kraju. Uwzględnienie specyficznych różnic kulturowych charakterystycznych dla poszczególnych społeczeństw okazało się pomocne w formowaniu bogatych i różnorodnych programów zwalczania przejawów przemocy w szkole.

W Polsce zarówno media, jak i wyniki prowadzonych badań dowodzą, że począwszy od lat 90. XX wieku obserwujemy narastanie agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Policja coraz częściej interweniuje podczas bójek kibiców na stadionach sportowych, na koncertach, w dyskotekach. W domach dziecka, niekiedy też w szkołach, obserwuje się zjawisko tzw. fali, do niedawna znanej jedynie w wojsku. Z badań prowadzonych w latach 1997-1999 pod patronatem UNESCO przez socjologów Instytutu Nauk Społecznych AGH w Krakowie wynika, że młodzież ze szkół średnich odczuwa, że żyje w świecie pełnym nienawiści i strachu. Trzy czwarte ankietowanych spośród 1500 uczniów z kilkunastu szkół średnich z całej Polski przyznało, że żyje w poczuciu codziennego zagrożenia przemocą, z którą najczęściej spotyka się w miejscach publicznych, na osiedlach i ulicach miast, w drodze do i ze szkoły. Zdaniem ankietowanych, najczęstszym obiektem przemocy są ci, których określić można mianem „inni”, przy czym innym może być kibic przeciwnej drużyny, mieszkaniowiec innego regionu miasta, członek innej grupy młodzieżowej, ktoś, kto ma odmienne poglądy polityczne czy religijne. Agresja młodocianych kierowana jest też na tych, którzy odnoszą sukces w nauce czy sporcie lub pochodzą z rodzin o wyższym statusie materialnym. Autorzy badań (Kuklińska, Borkowski, Peterek, 1999) nazwali opisany rodzaj przemocy „syndromem nieplemienności”. Syndrom ten polega na tym, że „innego” traktuje się jak obcego, a więc jak wroga. Prawie jedna trzecia badanych uczniów była też świadkiem tzw. *mobbingu*, czyli takich form przemocy, jak: wymuszanie pieniędzy od kolegów, bicie ich, grożenie im, agresja werbalna wobec rówieśników lub młodszych kolegów. Zjawisko to występuje częściej w szkołach podstawowych oraz zawodowych, rzadziej w liceach.

Jedną z łagodniejszych form przemocy stosowanej od dawna na terenie szkoły jest dokuczanie rówieśnikom, w literaturze angielskiej określane terminem *bullying*. Niektórzy badacze (Donaldson, 1999; Mac Donald, 1999) sądzą, że dokuczanie kolegom stanowi częstą i zwyczajowo uznaną formę zachowania się na terenie szkoły, jednak z przeprowadzonych badań wynika, że uczniowie zaangażowani w dokuczanie kolegom, zarówno sprawcy dokuczania, jak i ich ofiary, przejawiają trudności w procesie socjalizacji (Cole, 1995), a w życiu dorosłym manifestują skłonności do stosowania przemocy w życiu rodzinnym, częściej także popadają w kolizję z prawem (Mo-

rano, 1995). Wśród przyczyn stosowania przemocy przez młodzież szkolną wymienia się m.in.: poczucie bezkarności sprawców, obserwowanie przemocy w życiu społeczno-politycznym, ekonomicznym, codziennym, obserwowanie i doświadczanie przemocy w najbliższym otoczeniu, niekiedy wręcz w rodzinie, negatywne oddziaływanie filmu, telewizji oraz gier komputerowych, poczucie alienacji pewnych grup społecznych, czynniki socjalne (np. bezrobocie rodziców), oddziaływania destruktywnych grup młodzieżowych, niewłaściwe postawy rodzicielskie, przemoc doświadczaną w bliskich związkach, rozproszenie odpowiedzialności, społecznie modelowane wzorce. Należy też zauważyć, że w Polsce badacze przemocy manifestowanej wśród młodzieży skupiają swą uwagę głównie na bardziej drastycznych jej formach. Tymczasem na uwagę badaczy zasługiwać powinny również mniej drastyczne przejawy agresji, ponieważ od tych mniej nasilonych zaburzeń zachowania rozpoczyna się eskalacja. A zatem, umiejętne przeciwstawianie się słabszym aktom przemocy mogłoby zahamować rozwój tendencji do ich stosowania.

Z badań realizowanych w Polsce m.in. w latach 1994-1998 wynika również, że przemoc zarówno fizyczna, jak i psychiczna ujawniana w relacjach dziecko—dziecko ma tendencję wzrostową, przy czym najwięcej przypadków przemocy odnotowano w szkołach podstawowych i zawodowych, a najmniej w szkołach średnich (Kmieci-Baran, 2000). Na uwagę zasługuje także znaczna rozbieżność w percepcji przemocy stosowanej przez młodzież wśród nauczycieli, rodziców i samych uczniów. Rodzice utrzymują, że przemoc w szkole istnieje i stanowi dla nich duży problem, natomiast około 15% do 50% badanych pedagogów nie dostrzega różnych form przemocy manifestowanej w relacjach uczeń—uczeń na terenie szkoły.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że problem przemocy stosowanej przez uczniów i manifestowanej w różnych formach istnieje w szkołach wielu krajów świata, w tym również w Polsce. O ile jednak w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie oraz wielu krajach Europy Zachodniej opinia społeczna została poruszona faktem stosowania przemocy przez młodzież szkolną, naukowcy podjęli liczne badania zmierzające do określenia rozmiarów tego zjawiska, jego przyczyn oraz mechanizmów, zaś władze oświatowe i szkolne, często także rodzice i inne organizacje społeczne, podjęły różnego rodzaju wysiłki zmierzające do zminimalizowania rozmiarów przemocy stosowanej przez młodzież szkolną, o tyle w Polsce problem przemocy manifestowanej w szkole dostrzeżony został stosunkowo niedawno, głównie przez samą młodzież, w drugiej zaś kolejności przez media oraz pewną część nauczycieli. Podejmowane badania zmierzają do ustalenia przyczyn stosowania przemocy, rozmiarów tego zjawiska, jego psychologicznych oraz socjologicznych mechanizmów, cech sprawców oraz ofiar przemocy, a także różnych jego konsekwencji (Obuchowska, 1989; Bińczycka, 1993; Skibińska, 1997; Dąbrowska-Bąk, 1995; 1996; Pospiszył, 1989; 1994; Wojciechowski, 1996; Kmieci-Baran 1997, 2000; Kliś, 2000, 2003 i inni). Badacze formułują też propozycje działań zmierzających do ograniczenia rozmiarów przemocy.

Jednym z ciekawszych projektów systemowego przeciwstawienia się stosowaniu przemocy wobec rówieśników szkolnych wydaje się być projekt opracowany przez Kmieci-Baran (2000). Autorka dostrzegła to, że w Polsce młodociane ofiary przemocy pozostają na ogół poza wszelką pomocą lub też udziela się im pomocy nie-

profesjonalnej. Często też obserwować można wiktymizację ofiar przemocy przez instytucje i organizacje, których celem jest udzielanie profesjonalnej pomocy. Dzieci – ofiary przemocy, nie wiedzą, dokąd mogą się udać. Obawiają się, że pomoc świadczona ze strony odpowiednich instytucji i organizacji może tylko pogorszyć ich sytuację. Zdaniem autorki, w Polsce nie ma zorganizowanego systemu zapobiegania przemocy, gdy tymczasem w celu skutecznego wspomagania ofiar przemocy oraz przerywania łańcucha agresji konieczne jest wprowadzenie rozwiązań systemowych. Autorka sformułowała projekt zintegrowanego systemu przeciwdziałania przemocy, który, jej zdaniem, powinien funkcjonować zarówno na szczeblu lokalnym, jak i ogólnokrajowym. System ten powinien obejmować zintegrowane działania osób z najbliższej rodziny dziecka (zarówno ofiary, jak i sprawcy przemocy), profesjonalistów (takich jak: psycholog, pedagog, psychiatrę, prawnik) oraz przedstawicieli wielu innych instytucji – policji, prokuratury, sądu, pomocy społecznej, służby zdrowia, organizacji kościelnych, organizacji pozarządowych oraz innych decydentów i opiniotwórców. Sam proces interwencji wobec sprawców przemocy powinien składać się z pięciu etapów, a mianowicie: 1) ze identyfikowania aktu przemocy, 2) diagnozy stanu oraz potrzeb osób zagrożonych przemocą (zarówno sprawców, jak i ofiar), 3) określenia sposobów postępowania wobec nich oraz udzielania pomocy młodzieży zagrożonej przemocą (ofiaram i sprawcom), 4) zorganizowania wsparcia oraz kontroli w stosunku do osób podatnych i zagrożonych przemocą oraz 5) opracowania planu działań na terenie szkoły w przypadku dostrzeżenia przejawów przemocy. Jako kontinuum programu przeciwstawiania się aktom przemocy manifestowanym w szkole, autorka proponuje wypracowanie strategii dotyczących profilaktyki przemocy oraz leczenia jej skutków.

Warto podkreślić, że w prezentowanym projekcie zwrócono uwagę na znaczenie sprawdzonej już w innych krajach współpracy władz oświatowych różnych szczebli z przedstawicielami różnych lokalnych środowisk w działaniach na rzecz zwalczania przemocy manifestowanej przez młodzież szkolną.

W podsumowaniu prezentowanych rozważań warto podkreślić, że dokładne rozeznanie i określenie różnych form oraz motywów stosowania przemocy przez młodzież wywodzącą się z różnych środowisk socjokulturowych może ułatwić opracowanie oraz realizację skutecznych programów zwalczania przemocy stosowanej przez młodzież szkolną.

Bibliografia

- Bińczycka, J. (1993), *Prawa dziecka*, Warszawa.
- Cole, E. (1995), *Responding to school violence: Understanding for today and tomorrow*, „Canadian Journal of School Psychology”, No 11, s. 108-116.
- Dąbrowska-Bąk, M. (1995), *Przemoc w szkole. Analiza wychowania opresyjnego*, Poznań.
- Dąbrowska-Bąk, M. (1996), *Szkoła – klimat bezprawia*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 3, s. 2-8.

- Donaldson, E. L. (1999), *A comparative study of educational policies and effective school-based strategies to reduce violence in schools: Canada, Finland and Scotland*, [w:] *Building Foundations for Safe and Caring Schools*, (red.) G. Malicky, B. Shapiro, K. Mazurek, Edmonton, s. 199-220.
- Kliś, M. (2000), *Zachowania agresywne a zagrożenia zdrowia psychicznego młodzieży szkolnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio D Mecedina”, vol. LV, suppl. VII, Lublin, s. 93-100.
- Kliś, M. (2003), *Przejawy przemocy wobec rówieśników postrzegane przez uczniów szkół podstawowych*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica I”, s. 91-108.
- Kmiecik-Baran, K. (1997), *Korzenie zła – przemoc wobec dzieci*, [w:] *Wobec przemocy*, (red.) D. Kubacka-Jasiecka, A. Lipowska-Teutsch, Kraków.
- Kmiecik-Baran, K. (2000), *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*, Warszawa.
- Kuklińska, L., Borkowski, R., Paterek, W. (1999), *Raport z badań prowadzonych pod patronatem UNESCO*, Instytut Nauk Społecznych AGH, Kraków, [maszynopis].
- MacDonald, I. M. (1999), *Cross-Cultural and Cross-National Perspectives: Canada*, [w:] *Building Foundations for Safe and Caring Schools*, (red.) G. Malicky, B. Shapiro, K. Mazurek, Edmonton.
- Marano, H. E. (1995), *Big bad bully*, „Psychology Today”, September/October, 74-82.
- Obuchowska, I. (1989), *Przemoc w wychowaniu*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 4.
- Pospiszyl, I. (1989), *Przemoc wobec dziecka – zarys teoretycznych koncepcji*, „Psychologia Wychowawcza”, nr 2.
- Wojciechowski, M. (1996), *Przemoc nie omija szkół*, „Edukacja i Dialog”, nr 8.